

ЗАСАДИ КОДИФІКАЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА БІЛОРУСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНИХ МОВАХ (20-і — початок 30-х рр. ХХ ст.)

У статті проаналізовано деякі принципи кодифікації української та білоруської літературних мов у 20-х — на початку 30-х рр. ХХ ст. На прикладі праць українських і білоруських кодифікаторів розглянуто спільні та відмінні методи вироблення кодифікаційної методології згаданих ідіомів.

Ключові слова: нормалізація, кодифікація, історія української літературної мови, історія білоруської літературної мови.

Процеси нормалізації й кодифікації української та білоруської літературних мов у першій третині ХХ ст. загалом стали визначальними для формування «образів» цих ідіомів. Певна річ, не можна применшувати ролі нормалізаційних тенденцій в українській і білоруській мовах у попередню добу, проте в ХІХ ст. через несприятливі історичні обставини розвиток розглянутих ідіомів був украй нерівним і непослідовним, часто переривався. Скажімо, безперервність нової білоруської писемності можна простежити тільки з 90-х років ХІХ ст. Це деяким дослідникам дало підстави твердити, що білоруська літературна мова в ХІХ ст. так і не склалася, хоч «білоруська писемність до початку ХХ ст. пройшла великий шлях»¹. Українська літературна мова наприкінці ХІХ ст. була цілком окресленим ідіомом, незважаючи на досить велику варіантність у різних підсистемах і наявність кількох правописних практик (*максимовичівки, кулішівки, драгоманівки, желехівки, ярижки* тощо). І це твердження не буде перебільшенням², хоч В. Сімович ще 1941 р. писав, що «про повну нормалізацію літературної мови в нас ще говорити зарано»³. Проте 1934 р. той самий В. Сімович зауважував: «Та треба сказати, що, не зважаючи на деякі відміни, український правопис⁴ у загальних рисах уже одностайний: різниці дрібні, великого значення не мають»⁵. У такій ситуації взаємозаперечних положень, що їх можна вважати характеристичними не тільки для згаданого мовознавця, а й для української лінгвістики досліджуваного періо-

¹ Крамко І. І., Юрзвіч А. К., Яновіч А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы.— Мінск, 1968.— Т. 2.— С. 109–110.

² Разом з тим існує твердження, що для української літературної мови «першої третини ХХ ст. була властива так звана початкова кодифікація. Вона відбувалася на основі не унормованої літературної мови (напевно, мало бути: відбувалася не на основі унормованої літературної мови.— О. С.), а реальної відносно стабільної перспективної норми, що могла задовольнити мовні потреби західної та східної частин України» (*Марушкевич І. М. Кодифікація української літературної мови в першій третині ХХ ст. : правописні і граматичні норми та їх текстова реалізація : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2009.— С. 5*).

³ Сімович В. [Передмова до праці:] *Синявський О. Норми української літературної мови.*— Л., 1941 // Сімович В. Праці у двох томах / Упоряд. і передмова Л. Ткач.— Чернівці, 2005.— Т. 1.— С. 303.

⁴ Ідеться про кодекс, що постав 1927–1928 рр. (так званий харківський), і його рецепцію на західноукраїнських землях, а також про правопис після мовної реформи 1933 р. (*О. С.*)

⁵ Сімович В. Українська мова і правопис // Сімович В. Знач. праця.— С. 196.

ду взагалі, постають два засадничі питання: 1) як окреслювали обсяг літературної мови у 20-х рр. ХХ ст. українські та білоруські кодифікатори?; 2) який критерій нормалізації передбачала кодифікаторська практика в розглядааний період? (Що таке «повна нормалізація» літературної мови?). Інакше кажучи, де можна провести межу між літературною мовою та діалектними рисами в писемній практиці, а також, чи можна вважати непорушність кодексу літературної мови ознакою завершеності формування цього ідіому як лінгвального феномену?

Відповіді на ці питання можна здобути тільки тоді, коли будуть цілком окреслені засади кодифікації літературних мов, адже в розглядааний період в обох ідіомах виявлено кілька протилежних тенденцій, хоч у цілому там панували національні пуристичні школи. Так, С. Запрудський переконаний, що попри незначні здобутки — з погляду теперішнього стандарту, який постав після мовної реформи 1933 р.,— «білоруський пуризм загалом треба вважати успішним. По-перше, він досить ефективно діяв у вирішальний період формування білоруської літературної мови, який, власне, і створив “образ” білоруської мови,— у 1920-і роки. По-друге, пуристична традиція загалом досить міцно вкоренилася у свідомості білоруських лінгвістів»⁶. Ю. Шевельов у межах українського пуризму виокремлював дві школи: крайню пуристичну (етнографічну, або київську) та помірковану пуристичну (синтетичну, або харківську). Речниками етнографічної школи були А. Кримський, Є. Тимченко, О. Курило у своїх ранніх працях, М. Гладкий, С. Смеречинський, В. Сімович та І. Огієнко. Помірковані пуристичні погляди поділяли О. Синявський, М. Суліма, М. Наконечний, О. Курило в пізніших творах та ін.⁷ Проте обидві школи не були оформлені за допомогою якихось програмних декларацій.

Український і білоруський стандарти⁸, незважаючи на чималі відмінності в процесі їхнього становлення, у багатьох випадках мали два початкові пункти дивергенції — умовно їх можна назвати російським і польським,— але в першій

⁶ Запрудський С. Белорусский и чешский языковой пуризм: общее и специфическое // Cesty k národnému obrození: běloruský a český model / Sborník příspěvků z konference konané 4.—6. 7. 2006 v Praze.— Praha, 2006.— P. 247.

⁷ Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус.— Чернівці, 1998.— С. 110–111.

⁸ Зародження й розвиток згаданих ідіомів відбувалися саме на основі утвердження красного письменства рідною мовою. Інші чинники спочатку не відігравали помітної ролі. Інакше кажучи, в обох народів із самого початку виникла літературна мова як мова художньої літератури. І тільки наприкінці ХІХ ст. українська літературна мова поступово стала долати межі жанрової одноманітності. Нова білоруська літературна мова розширила свої комунікативні горизонти у 20-і роки ХХ ст. Як відомо, в англійському та північно-американському мовознавстві розрізнення літературної мови як мови художньої літератури та стандартної мови як ідіому освіти, урядування, фахової діяльності, торгівлі й виробництва, узагалі громадської сфери — це засадничий принцип аналізу (докладніше див.: Германова Н. Н. «Стандартные языки» в устно-письменном континууме (англизязычная теория литературных языков) // Устные формы литературного языка. История и современность / Отв. ред.: В. Я. Пархомовский, Н. Н. Семенюк.— М., 1999.— С. 353–376). Останнім часом цей термін активно використовують і в деяких слов'янських лінгвістичних школах, пор.: «Викристалізовані, міцно підтримувані друкованими текстами (друкованою комунікацією), наддіалектні різновиди мови з високим культурним престижем називають літературними мовами, загальними, культурними або стандартними» (Nieckula F. Znaczenie druku dla języka i kultury // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego.— Wrocław, 1993.— P. 108), хоч в українській, білоруській та російській мовознавчих традиціях частіше вживане словосполучення літературна мова, пор.: Македонски јазик / Red. naukowy L. Minova-Gurkova.— Opole, 1998.— P. 14–15; Нарумов Б. П. Литературный язык и язык художественной литературы в Галисии // Языковая норма и эстетический канон / Отв. ред.: В. Я. Пархомовский, Н. Н. Семенюк.— М., 2006.— С. 248–250; Miodunka W. Język polski poza Polską // Poliszczuza 2000. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci / Pod red. W. Pisarka.— Kraków, 1999.— P. 316. Як відомо, серед тем, які 2008 р. розглядалися під час роботи ХІV Міжнародного з'їзду славистів у Македонії, окремо сформульовано пункт про «слов'янські стандартні мови» (К ХІV Международному съезду славистов // Славяноведение.— 2005.— № 3.— С. 57). У нашій статті терміни літературна мова та стандарт уживані як синоніми.

третині ХХ ст. завжди шукали опертя в інших традиціях (передусім — слов'янських), що особливо помітно під час мовознавчих дискусій 20-х рр.⁹ Утім це аж ніяк не означає, що саме відштовхування від російської та польської літературних мов було головним у розгляданих процесах, на перше місце виходили власне українські та білоруські засоби нормалізації. Проте й в українській, і в білоруській кодифікаційній практиці майже завжди наявне експліцитне (імпліцитне) порівняння власних засобів з російськими й польськими мовними одиницями. Цікаво, що на Академічній конференції з реформи білоруського правопису й азбуки 1927 р. літературознавець Ф. Імшенник стисло та, можливо, занадто просто окреслив цю проблему: «Ми знаємо, що білоруська мова надзвичайно близька до російської та польської мов, через це часто кажуть, що в білоруській мові є багато запозичень з польської та російської мов. А тому я хотів би знати, коли розробляються матеріали з білоруської мови, то чи виокремлюються ті особливості білоруської мови, які належать тільки одній білоруській мові й жодного стосунку не мають до мов польської та російської, а тільки до спільнослов'янської»¹⁰. С. Некрашевич, один із провідних кодифікаторів білоруської мови в згадуваний період, зазначав, що потрапляння до цього ідіому російських і польських елементів цілком зрозуміле. При цьому він пояснює, через які механізми відбувається запозичення чужомовних елементів: «Мешканці міст і містечок мали більше стосунків з чужою нацією, що заповняла наш край, а тому перші й стали втрачати чистоту своєї мови. Тільки село, глухе, темне село, для якого була незнайома книжна освіта і яке не тільки не мало зносин з чужинцями в краю, але фактично й мати не могло, бо ним, як мужицьким, гордували, — і ось тільки це село впродовж багатьох століть у чистоті зберігало свій найдорожчий скарб — білоруську мову»¹¹. З огляду на це дослідник робить висновок, що до словника білоруської літературної мови не треба вносити невластивих їй елементів — усього, що є «результатом зросійщення або спольщення», і не має значення, чи «буде воно введене до мови літературним шляхом, чи міститься в якомусь діалекті»¹².

О. Курило також була переконана, що українська інтелігенція «повинна використовувати українську народню мову, вона повинна вчитися від народу висловлювати його думками, його психологією мови наукові правди. Такий є єдиний нормальний шлях, що ним може йти розвиток української літературної мови»¹³. При цьому дослідниця спирається вже на наявну писемну практику, хоч і нарікає, що «усталеної в ширшому розумінні української наукової літературної мови ми не маємо»¹⁴. Тут ідеться не про пошук основи (напряму) норма-

⁹ Пор., скажімо, міркування В. Сімовича: «Я маю, напр., на думці фейлетони “Нової Ради” проти тої залізничної термінології, що її пробували були завести на Україні. Я докладно не пригадую собі всіх цих термінів, але ж знаю, що деякі з них були дуже влучні, оригінальні й суто українські. Я особисто ніяк не міг зрозуміти, чому так завзято розкритиковано слово “залізнична валка”, й радий був би, як би це слово таки в нас прийнялося, побіч *поїзду*, взятого нами від москалів, і *потягу*, запозиченого від поляків. <...> Варто б було тоді нашим критикам пізнати чеські, сербські чи інші які (а не тільки московські) залізничні назви з їх *vlak*-ами (хоч у них є «*pojezd*»), *zavazadl*-ами, *přednost*-ами, *nastupišt*-ями — слова, що теж, може, спочатку неприємно вражали вухо, але до них із часом усе привикло, і вони вже не можуть “не подобатися”. А чехи то просто майстри в витворюванні своєї власної термінології!» (Сімович В. На теми мови // Сімович В. Знач. праця.— С. 266).

¹⁰ *Імшэньнік*. [Выступленне] // Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі.— Мінск, 1927.— С. 72.

¹¹ *Некрашевіч С.* Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы // Выбраныя навуковыя працы акадэміка С. М. Некрашевіча : Да 120-годдзя з дня нараджэння / Навук. рэд. А. І. Падлужны.— Мінск, 2004.— С. 55.

¹² Там же.— С. 58.

¹³ *Курило О.* Уваги до сучасної української літературної мови.— К., 2004.— С. 13.

¹⁴ Там же.

лізації, а про повернення української літературної мови до своїх народно-розмовних джерел¹⁵. Теперішнього дослідника тогочасні пасажі на зразок «усталеної літературної мови ми не маємо» можуть просто вражати. І білоруські, і українські мовознавці згаданого періоду не раз пишуть щось подібне¹⁶ про сучасну їм писемну практику, але вже самим фактом обговорення складних проблем національно-культурного життя непрофанною українською (білоруською) мовою спростовують тезу про брак відповідної літературної мови. З аналізу багатьох мовознавчих текстів випливає, що наявна велика варіантність¹⁷ у цих літературних мовах сприймалася як перешкода успішному розвитку. І тут, можна припустити, ще раз виявляється вплив чинника тогочасних польської та російської мов як ідіомів з досить твердо окресленим інструментарієм виражальних засобів. Їхня «непорушна» сформованість неначе автоматично встановлює соціальну престижність і привабливість на тлі тільки внормованого рідного ідіому, що тривалий час перебував у підпорядкованому становищі в диглосній опозиції *російська (польська) мова : українська (білоруська) мова*.

Як відомо, ступінь «непорушності» («остаточної нормалізації») літературної мови безпосередньо залежить від засад формування розгляданого ідіому. Скажімо, принцип *imitatio* — наслідування авторитетів — відіграв вирішальну роль у поширенні італійської літературної мови (мови «трьох корон») на теренах усієї Італії. Зорієнтованість на письменників минулих епох, вибір джерел для нормалізації «за правом шедевра», а також вузька база формування літературної мови¹⁸ сповільнили тенденцію до усунення варіантності й усталення чітко окресленого арсеналу мовних засобів. Тим-то й досі «рівень унормованості італійської літературної мови набагато нижчий, ніж, наприклад, у французькій»¹⁹.

¹⁵ Пор.: «Богумил і Житецький наприкінці спільної розвідки своєї таке пишуть: “Від народу через культурні верстви знов до народу — такий основний процес розвитку української мови”. Українська літературна мова останніх років, найбільше наукова мова, ухилилася від того основного процесу, і треба докласти щонайбільшої праці, щоб ізнов наблизити її до народної, до мови класичної українського слова» (Там же.— С. 16).

¹⁶ Пор.: «Твердо встановленої, у широкому розумінні, білоруської літературної мови ще немає, і ця невстановленість нашої літературної мови стає нам у пригоді тим, що дає широкі можливості та дозволяє передусім стати на народний, діалектний ґрунт і у своєму розвитку піти за розвитком живої розмовної мови» (*Лёсик Я.* Некаторыя ўвагі да беларускае літаратурнае мовы // *Гісторыя беларускага мовазнаўства (1918–1941) : Хрэстаматыя для студэнтаў філал. фак. : У 2 ч. / Аўт.-уклад. С. М. Запрудскі, Г. І. Кулеш.*— Мінск, 2005.— Ч. 1.— С. 176).

¹⁷ «Кожний безсторонній читач, а то і звичайний спостерігач міг замітити, що наша письменницька мова якось трохи інша, ніж була до світової війни. І висловів більше, і звероти трохи інакші, і вже нема так дуже багато різних форм того самого слова, як люди пишуть; письменники, а то і звичайні письменні люди дбають уже більше про однотайність; вже й речення складають трохи не так, дивляться, щоб вони були, як у нас кажуть, більше свої, українські, щоб різнилися від мови наших сусідів.

На це склалося багато причин. Але ж найважливіша — та, що наші люди мали нагоду за війни зблизка побувати — у своїх братів на Наддніпрянщині та почути, як говорять вони. То так поволі почали вирівнюватися ті різниці, правда, дуже невеличкі різниці між мовою західноукраїнських земель і мовою людей із Наддніпрянщини. До того доля звела нас тепер ізнову з частиною наших братів із Волині, а їх говір усе ж більше скидається на наддніпрянський, ніж на галицький говори. До того ж у волиняків нема такої сили чужих слів, що позакрадалися до мови галичан. Там мова хоч іще тільки сільська, але ж чистіша. Таким чином дещо приходить до Галичини з Волині, а від нас туди» (*Сімович В.* Дещо про нашу купецьку мову // *Сімович В.* Знач. праця. — С. 279).

¹⁸ «Особливістю італійської ситуації треба визнати дуже вузьку базу формування літературної мови. Основою літературної мови для всієї Італії став флорентійський говір тосканського наріччя в його піднесеній, обробленій формі, у якій застигла мова у творах Данте, Петрарки, Боккаччо» (*Чельшева И. И.* Теория и практика процесса языкового нормирования в Италии XVI в. // *Языковая норма : типология нормализационных процессов / Отв. ред. В. Я. Порхомовский, Н. Н. Семенов.*— М., 1996.— С. 150–151).

¹⁹ Там же.— С. 151.

У працях білоруських кодифікаторів дуже часто третім пунктом дивергенції стає українська літературна мова²⁰. Скажімо, на думку С. Некрашевича, росіянізми, полонізми й українізми в тогочасній білоруській літературній мові — це «результат незнання білоруської мови»²¹. 1925 р. цей мовознавець, розглядаючи потребу й принципи створення Словника живої білоруської мови, твердив, що чимало білоруської лексики можна знайти в лексикографічних кодексах української мови, проте українці й білоруси «мають так багато спільних слів, що говорити про належність таких слів до одного чи до другого народу часто буває дуже складно»²². І взагалі, за С. Некрашевичем, використовувати словники польської, російської та української мов для укладання Словника живої білоруської мови «треба з надзвичайною обережністю»²³.

У процесі кодифікації нової білоруської літературної мови можна побачити досить чіткий український слід. Маємо на увазі праці, що способом трактування матеріалу засвідчують типологічну схожість між собою або й перебувають у взаємодії як прототип і довершений твір. Ідеться про праці «Уваги до сучасної української літературної мови»²⁴ О. Курило та «Деякі уваги до білоруської літературної мови» Я. Льосика (1924–1925 р.)²⁵. У Льосиковій праці засвідчено й своєрідні ремінісценції з кодексу О. Курило²⁶. Тут можемо простежити, так би мовити, горизонтальні стосунки літературних мов, коли жоден з ідіомів опозиції *мова-реципієнт* : *мова-продуцент* не посідає панівного становища²⁷.

І українська, і білоруська мови в розглядааний період функціонували в умовах диглосії на територіях, які ввійшли до складу кількох держав²⁸, що зумовлювало особливе ставлення до вибору шляхів розвитку літературної мови, бо проблема єдності українського (білоруського) стандарту в різних політико-культурних умовах набувала особливого звучання. Це було надто актуальним для української мови, адже кодифікаційні заходи цього ідіому наприкінці 1920-х років полягали передусім у виробленні єдиного стандарту, узгодженні різних літературно-мовних практик, які умовно можна назвати західноукраїн-

²⁰ Протиставлення західноукраїнської та наддніпрянської літературно-писемних практик у досліджуваному аспекті нерелевантне.

²¹ *Некрашевіч С.* Значч. праця.— С. 74.

²² Там же.— С. 61.

²³ Там же.

²⁴ Перше видання 1920 р. нараховувало 44 сторінки, друге видання 1923 р. мало 118 сторінок тексту, третє видання 1925 р. — 246 сторінок. Хоч книжка після зазначених років виходила у світ ще кілька разів (наприклад, 1942 та 2004 р.), усі подальші видання варто кваліфікувати як перевидання праці 1925 р.

²⁵ Проте текстові О. Курило не властиві риси незавершеної (початкової) чи малозначної праці, адже «Уваги до сучасної української літературної мови» значенням та впливом переважають Льосикові «Деякі уваги до білоруської літературної мови», якщо залучати до глобального аналізу кодифікаційну літературу обох ідіомів усю разом, без урахування специфіки становлення кожної з досліджуваних мов.

²⁶ Свого часу ще С. Некрашевич зазначав, що «Деякі уваги до білоруської літературної мови» написані «не без певного впливу аналогічної праці проф. О. Курило “Уваги до української літературної мови”» (*Некрашевіч С.* Сучасні стан вивучення беларускай мовы // Працы Акадэмічнае конфэрэнцыі па рэформе беларускага правапісу і азбукі.— Мінск, 1927.— С. 52).

²⁷ Докладніше див.: *Скопненко О.* Спадщина О. Курило та Я. Льосика: до проблеми українського впливу в історії кодифікації нової білоруської літературної мови (20-і — початок 30-х рр. ХХ ст.) // *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур* : Пам'яті академіка Л. Булаховського.— К., 2009.— Вип. 10.— С. 163–168.

²⁸ Переважна більшість носіїв української мови жила на території СРСР та Польщі, значні україномовні анклави були у складі Румунії та Чехословаччини. Білоруська мова була поширена на території СРСР, Польщі, Латвії.

ською та наддніпрянською²⁹. Для білоруської ситуації говорити про існування якихось варіантів літературної мови до 1933 р. навряд чи доцільно, хоч деякі дослідники й висловлювали припущення про віленський, мінський та гродненський варіанти білоруської літературної мови³⁰.

І українські, і білоруські мовознавці чи не першочерговим своїм завданням бачили створення правописного кодексу, при цьому орфографію часто сприймали як кодифікацію взагалі. Проте очевидність суперечливості такого підходу розуміли ще тоді. «Справа в тому, що до правописних правил повтягано багато такого, що до правопису не належить (форми), офіційне видання наркомосу “Український правопис” треба розуміти ширше, щось як приписи для нормалізації української літературної мови»,— зауважував В. Сімович 1933 р.³¹

1927 р. В. Дубовка в шести пунктах виклав своєрідну декларацію розвитку білоруської літературної мови. Перші п'ять позицій стосувалися джерел поповнення лексичної підсистеми (закріплення загальнонародної та професійної й наукової лексики на основі народних засобів, а також поширених регіональних лексичних елементів («паветалізмаў») у стандарті; обережне, але неупереджене ставлення до архаїзмів³² і творення нових слів у письменницькому дискурсі «на підставі законів білоруської народної мови та на підставі наявних у мові корінних слів»³³). Останній пункт декларував потребу вивчення народної фразеології («Треба, щоб усі літератори енергійніше вивчали народну фразеологію та вживали її в реальності. Рада може бути тільки одна. Жодних правил визначити немає змоги») та використання форм присвійного прикметника замість іменників у родовому відмінку належності — *Жылуновічаў артыкул, Купалавы вершы, вершы Кольцовага, Івановага, а не артыкул Жылуновіча, вершы Купалы*³⁴ — і

²⁹ У деяких тогочасних виданнях навіть ішлося про «літературні мови Великої України та Галичини», а також декларувалося «бажання мати для всього українського народу одну спільну літературну мову», що набуло зримих рис саме в добу після Визвольних Змагань. Яскравим доказом цього, на думку І. Огієнка, були процеси народження в Галичині нової літературної мови, що складається «з елементів своїх і нових, свіжих елементів з Великої України» (*Огієнко І. Український стилістичний словник.*— Л., 1924.— С. 5–7).

³⁰ *Борута-Садкоўскі А.* Проблемы беларускай марфалогіі ў 20-х гадах : віленскі, мінскі і гродзенскі моўныя варыянты // *Беларуская мова : шляхі развіцця, кантакты, перспектывы : Матэрыялы III Міжнар. кангрэса беларусістаў «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый»* (Мінск, 21–25 мая, 4–7 снежня 2000 г.) / Рэдкал.: Г. Цыхун (гал. рэд.) і ін.— Мінск, 2001.— С. 10–14; див. також: *Запрудскі С.* Да характарыстыкі пачатковага этапу выпрацоўкі беларускай навуковай тэрміналогіі ў 1920-я гады // *Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae.*— 2005.— 50.— № 1–2.— С. 164.

³¹ *Сімович В.* Українська мова і правопис // Сімович В. *Знач. праця.*— С. 196.

³² Пор.: «У кожному разі, остаточний висновок один — старою книжною мовою захоплюватися не можна, але вивчати її та досліджувати наші письменники повинні, щоб свідоміше ставитися до розвитку літературної мови» (*Дубоўка У.* Пра нашу літаратурную мову // *Узвышша.*— 1927.— № 2.— С. 179); «Народня мова в Галичині (в західних говорах взагалі, особливо в Закарпатті) має надзвичайно багато цікавих залишків старовини як в формах, так і в словах, що давно вже позникли на широкім просторі Великої України; старі форми мови все змінюються на нові, — це нормальний процес життя мови, — але старі слова мусимо зберігати, як скарб свій споконвічний; от з цього цінного скарбу в першу руч мала б скористати Велика Україна (з незнання історії мови в нас ці галицькі залишки старовини часто звуть москалізмами)» (*Огієнко І.* *Знач. праця.*— С. 6).

³³ *Дубоўка У.* *Знач. праця.*— С. 173.

³⁴ Пор.: «Генітив приналежності (gen. possessivus). Такі звороти, як *твори Шевченка, теорія Дарвіна, таблиця Ліннея, гніздо птахів, хата тітки*, тобто такі, що в них приналежність виражена речівником у генітивній формі, невластиві українській народній складні,— треба казати *Шевченкові твори, Дарвінова теорія, Ліннесва таблиця, пташаче або пташине гніздо, тітчина хата.* <...> Проте і генітив приналежності може мати місце, і передусім там, де кілька генітивів приналежності, що в'яжуться з одним речівником, ідуть один за одним: *Твори Шевченка, Куліша, Франка, також: твори Шевченкові, Кулішеві, Франкові*» (*Курило О.* *Знач. праця.*— С. 156–157); «Присвійні прикметники в українській фразі далеко поширеніші, ніж у російській літературній. У дуже багатьох випадках вони відповідають російським родовим відмінкам іменника, ц. т. родовому приналежності; напр.: «дом отца, книжка брата, платок сестры, рука матери» й інш.» (*Сулима М.* *Українська фраза : Коротенькі начерки.*— Х., 1928.— С. 46).

жіночих форм білоруських прізвищ (типу *Станкевічыха, Станкевічанка*)³⁵. Усі ці пункти (з певною модифікацією) можна екстраполювати на українську кодифікаційну практику тієї доби³⁶. Проте існує ракурс, який відрізняє українську ситуацію від білоруської: орієнтація на здобутки видатних письменників XIX ст.³⁷ Щоправда, і в історії білоруського ідіому були спроби обґрунтувати важливість авторитетів для становлення літературної мови³⁸, проте, наскільки відомо, систематично про «про білоруських класиків слова» як взірць у ті часи не писали. О. Курило стисло виклала своє бачення шляхів наближення української літературної мови до народної так: «Треба уважно читати українських класиків слова, вважати на їх мову, відзначити в ній своє, українське, найбільше синтактичні та фразеологічні явища в мові. Так само треба й до етнографічних записів поставитися»³⁹. І такі завдання спрямовані на зменшення відстані між народнорозмовним ідіомом та літературною мовою («Живою бо має бути літературна мова»⁴⁰).

В умовах тогочасного СРСР у працях мовознавців протиставлення елементів народнорозмовного та книжного походження в літературній мові потребувало ідеологічного обґрунтування, як-от: «У народів під пануванням буржуазії літературна мова абстрагується все більше й більше, відхиляючись від мови народної, від мови трудящих мас. Наші письменники мають дотримуватися протилежного»⁴¹. Щоправда, навіть такі твердження пізніше не врятували В. Дубовку — автора процитованих слів — та інших діячів, причетних до обговорення шляхів розвитку літературної мови у 20-х рр. XX ст., від критики в стилі сталінських доносів⁴² та пізніших репресій.

³⁵ Дубоўка У. Знач. праця.— С. 173.

³⁶ Докладніше про відповідний український матеріал див.: Синявський О. «Норми української літературної мови» (К.; Х., 1931; друге видання — Львів, 1941).

³⁷ У першій третині XX ст. важливу роль у кодифікаційних процесах української мови відіграла Шевченкова творчість. «Авторитет видатного поета сприймався як засіб аксіоматичної правди, тому мовну опозицію *правильно / неправильно* заміняло протиставлення *як у Шевченка / не як у Шевченка*» (Марушкевич І. М. Знач. праця.— С. 6). На нашу думку, навряд чи можна без найменших застережень заперечувати «магнетичну дію» Шевченкового доробку в історії кодифікації («Поетичні тексти Кобзаря мали значний вплив на формування у реципієнтів відчуття мовної правильності, однак не впливали на уніфікацію дискусійних правописних чи граматичних елементів» [там же]), адже маємо непоодинокі приклади, коли його творчість не тільки формувала узус, а й була доказовою базою кодексів. Скажімо, у «Нормах української мови» О. Синявського це можна легко простежити.

³⁸ Пор.: «<...> білоруська літературна мова виникла в місцевості з порівняно доброю народною мовою, що письменники з місцевостей з мовою трохи попсованою навчаються з літератури вже створеної; це, однак, тільки зменшує небезпеку, але не заперечує потреби білоруського мовознавства для вдосконалення білоруської літературної мови» (Станкевіч Я. Язык і язикаведа // Родная мова.— 1930.— № 1–2.— С. 3).

³⁹ Курило О. Знач. праця.— С. 15.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Дубоўка У. Знач. праця.— С. 173.

⁴² Пор.: «Постанова РНК (1933 р. про реформу білоруського правопису.— О. С.) розбиває шкідницьку діяльність білоруських нацдемократів, очищає нашу літературу від націоналістичної отрути — це і викликало фашистський лемент. Нацдемократи в літературі — Дубовка, Пуша, Калюга, Лужанин, Русакович та ін. вводили до літератури безліч архаїзмів, ховали за цими архаїзмами нацдемократичну сутність усього твору. Вони ховали своє брудне обличчя за цими архаїзмами» (Хведаровіч М. Поепех лєнінскэй нацыянальнэй палітыкі // Письменнікі БССР аб рэформе правапіса беларускай мовы.— Мінск, 1934.— С. 60); «Куркульсько-петлюрівська агенатура в наукових інституціях намагалася спрямувати розвиток української літературної мови буржуазно-націоналістичним шляхом, з метою відірвати розвиток української культури від цілого розвитку соціалістичної культури братерських республік СРСР» (Резолюція Комісії НКО в справі перевірки роботи на мовному фронті на доповідь тов. Хвилі «Націоналістична небезпека на мовному фронті й боротьба проти неї» (26 квітня 1933 р.) // Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду : Док. і матеріали / Упоряд.: Л. Масенко та ін.— К., 2005.— С. 141).

У тогочасних кодифікаторських працях обох ідіомів обстоювано гомогенний характер літературної мови (за Ю. Шевельовим, — мішано-діалектний, а не мішано-мовний). С. Некрашевич, наприклад, доводив цей принцип опосередковано за допомогою міркувань про єдність усної та писемної форм національної мови (на основі народнорозмовності)⁴³. При цьому з уваги лінгвіста неначе випущено той факт, що *цілковита* єдність усної та писемної форм національної мови — нереальна, адже узгодити стандарт з мінливою живомовною стихією *тут і зараз* означало б заперечити сам принцип селекційності літературної мови й через це унеможливити її функціонування. На початку другої третини ХХ ст. український мовознавець А. Артимович, близький до Празького лінгвістичного гуртка, наголошував, що, крім сосюрівського розрізнення «“la langue” (м о в и) та “la parole” (г о в і р к и)», «в розвинутих культурних мовах, з довгою історією та традицією, треба мати на увазі ще окрему, п и с а н у м о в у та її студіювати»⁴⁴.

Українські й білоруські мовознавці 20-х років ХХ ст. висували низку принципів кодифікації, що кількома своїми головними рисами були однаково обґрунтовані для двох досліджуваних ідіомів: орієнтація на власні виражальні засоби, відштовхування від російського та польського ідіомів, залучення для аргументації прикладів з інших слов'янських літературних мов — найчастіше чеської та сербської, активне використання діалектних даних (так званий етнографізм), заохочення до творення неологізмів. Проте для української ситуації окремим чинником виступає широка орієнтація на мову художньої літератури, а також урахування мови тогочасної інтелігенції (*інтелігентської балачки, сучасної інтелігентської мови* (М. Сулима), *мови інтелігенції, інтелігентської мови* (О. Синявський) та ін.

O. I. SKOPNENKO

CODIFICATION FOUNDATIONS IN THE UKRAINIAN AND BELARUSIAN LITERARY LANGUAGES (20s — EARLY 30s OF THE 20th CENTURY)

Some codification fundamentals of Ukrainian and Belorussian literary languages during 20s — early 30s of the 20th century are analyzed in the article. The common and different methods in creating the codification methodology of the mentioned idioms by example of Ukrainian and Belorussian codifiers' works are considered in it.

K e y w o r d s: normalization, codification, history of the Ukrainian literary language, history of the Belorussian literary language.

⁴³ «Ми не тільки не хочемо поділяти нашу мову на якісь там дві мови, — на мову освічених людей, панську, і на мову просту, мужичу, — а навіть і думати про це. Ми хочемо, щоб білоруська мова була одна. Ми маємо прагнути, щоб проста мужицька мова разом з тим була й мовою книжною (літературною). Не можна при цьому думати, що білоруська мова буде якимось винятком серед інших мов. Досить буде сказати про сербську народну й літературну мови, які збігаються в усній мові. Ця єдність народної та книжної мови має бути ідеалом під час розвитку нашої мови» (*Некрашевич С. Аб папырэнні аканья на чужаземныя словы // Выбраныя навуковыя працы акадэміка С. М. Некрашевіча : Да 120-годдзя з дня нараджэння / Навук. рэд. А. І. Падлужны. — Мінск, 2004. — С. 25–26*). Проте слід зазначити, що процитована праця створена ще до появи Празького лінгвістичного гуртка, що глибоко розробив теорію літературної мови. Гетерогенний характер мови (неприйнятний для білоруської ситуації) С. Некрашевич проілюстрував на прикладі російської мови. На його думку, «великоруська народна мова ближча до білоруської мови та будь-якої іншої слов'янської мови, ніж російська літературна мова. Остання (російська літературна мова. — О. С.), увібравши в себе різноманітні елементи, зробилася таким штучним конгломератом, який зовсім не властивий для великоруської народної мови та малозрозумілий для тих великорусів, що не перемогли книжної премудрості. Це значення народної мови нам завжди треба мати на оці, особливо тепер, коли ще не завершився процес формування нашої літературної мови й не вилився в щось остаточне, стале, обов'язкове. Задля цього потрібно використати для словника якомога ширше й повніше народну мову» (*Некрашевич С. Да пытання аб укладанні слоўніка жывой беларускай мовы // Там же. — С. 61–62*).

⁴⁴ *Артимович А. Писана мова // Праці Українського високого педагогічного інституту ім. Михайла Драгоманова у Празі : Наук. зб. / Під заг. ред. В. Сімовича. — Прага, 1932. — Т. 2. — С. 3.*